

Тыныстанова Н.

АЙТМАТОВДУН РОМАНДАРЫНДАГЫ ФАНТАСТИКАЛУУЛУКТУН ТАБИЯТЫ

Тыныстанова Н.

ПРИРОДА ФАНТАСТИЧНОСТИ В РОМАНАХ АЙТМАТОВА

N. Tynystanova

THE NATURE OF FANTASY IN AITMATOV'S NOVELS

УДК: 821.512.154

Макалада улуу жазуучунун романдарындагы фантастиканын алган орду, мааниси каралган.

Негизги сөздөр: жазуучу, фантастика, роман, илимий-фантастикалык чыгарма, реализм, жер, космос, цивилизация.

В статье рассмотрены место и значение фантастики в романах великого писателя.

Ключевые слова: писатель, фантастика, роман, научно-фантастическое произведение, реализм, земля, космос, цивилизация.

The article considers the place and significance of fiction in the novels of the great writer.

Key words: writer, fantasy, novel, science fiction work, realism, earth, space, civilization.

Фантастика – көркөм шарттуулуктун ыкмасынын адабиятта кеңири жайылган жана гротеск, гиперболалардын жаралышына уютку болгон негизги формаларынын бири. Жазуучулар аны көркөм чыгарманын сюжетине бирде адамзат цивилизациясынын өнүгүшүн көрсөтүү максатында киргизишсе, көпчүлүк учурда илимий-техникалык прогресстин өсүүсүн көрсөтүп, алдын-ала божомолдор жыйындысы катарында көркөм интерпретациялашат. Фантастика жазуучунун фантазиясынан, кыялый чабыттарынан жаралган жанр. Илимий-фантастикалык чыгармаларды жазууда фантаст – жазуучу азыркы мезгилдеги түрдүү илимий ачылыш, жаңы технология багытында жакшы маалыматы бар, кабардар болууга тийиш. Фантастикалык чыгармадагы келер чактагы окуянын мазмунун берүүнүн түпкүрүндө бүгүнкү күндүн маселеси катылат, учурдагы кызыктырган маселе келечектеги боло турган иш катары көрсөтүлөт. Кыргыз совет адабиятында фантастика жанрында кыйла идиректүү чыгарма жарата алышкандар деп жазуучулар К.Эсенкожоев менен Беганас Сартовдун чыгармачылыгын көрсөтүүгө болот. Чыныгы искусствонун туундуларында фантастикалык элементтердин кызматы илимий-техникалык прогрессти баяндоо эмес, анын бирден бир максаты – адам рухун психологиялык жактан анализдөө. Ч.Айтматов илимий-фантастикалык чыгармаларга олуттуу мамилелерди жасап, аны ойлоноунун, ой жүгүртүүнүн каражаты катары мамиле жасаган калемгерлерден.

Айтматов дүйнөгө реалист жазуучу катары таанылып, сыйлыктарды биринин артынан бирин алып, жазуучулук багыты, ыкмасы өзгөрүлбөс деңгээлде жеткенсиген кезде «Кылым карытар бир

күндө» жана «Касандранын тамгасында» фантастикага баш койду. Бирок ал ошондой болсо да фантастардын арасына кошулбай, өзүн реалист жазуучу катары эсептеген. Фантастика реализмди жандап жүргөнгө акылуу. Айтматов реализмсиз көркөм өнөр өмүр сүрүшү мүмкүн экендигин элестете албайт. Реализм ал үчүн адабияттын эң маанилүү агымы бойдон калат. Бирок аны ар кандай эксперименттер коштоп жүрөт.

Мурдагы чыгармаларындагыдай эле Айтматов «Кылым карытаар бир күн» романында да элдик уламыштарга, мифтерге жана легендаларга өткөн муундар тарабынан калтырылган мураска, тажрыйбага таянгандай таянды. Ошону менен бирге өзүнүн жазуучулук практикасында алгач ирет фантастикалык сюжетти пайдаланды. Бул экөө тең ал үчүн атайын максат эмес, ой жүгүртүүсүнүн методу, турмуш чындыгын таанып билүүсүнүн жаны аны чыгармачылык менен иштеп чыгуусунун жолу болду. Анын улуу инсандыгы – өзү жашаган доордон ондогон жылдар алдыга озуп чыккандыгында. Адамзаттын эртеңки келечегине назар салып, кечээги кан күйгөн каардуу Улуу Ата Мекендик согуштан, термоядролук согуш коркунучуна чейин чабыт салып, адам табиятынын бузулушу менен экологиялык чоң катастрофага багыт алгандыгы, анын натыйжасында саясий-укуктук, экономикалык теңсиздиктин күч алышы тууралуу кеңири панораманы Ч.Айтматовдой эч бир адам көркөм анализ жасай электигин баса белгилегибиз керек.

Фантастикалык ойдон чыгаруунун мааниси боюнча ой толгой турган болсок, анда искусстводогу фантастиканын өз чеги жана эрежеси болорун, фантастикалык көрүнүш менен турмуш чындыгынын жиги билинбей жалгашып, окурманды өзүнө толук ишендирип туруусу тийиш экенин айта кетүү керек. Чындыгында эле улуу жазуучулардын фантастикалык реализмиби же илимий фантастикасыбы – бардыгы өздөрүнүн ар түрдүүлүгүндө турмуш чындыгы менен жиксиз тутумдашып, айкалышып тургандыгы менен ишенимдүү.

Айтматовдун жашы өйдөлөгөн сайын аны адамдын аалам жана космос менен байланышынын көйгөйлөрү тынчсыздандыра баштаган. Биз адамдар коому болуп саналабыз, бирок мамлекеттерге, өлкөлөргө, системаларга бөлүнгөн адамдар коому эмеспиз. Космоско чыгуу менен адамдар ортосундагы мамилелер принципиалдуу өзгөрүүгө учурады. Бул ой романда мындай берилет: «Жерде саясий күрөштөн четте калыш таптакыр мүмкүн эмес, же болбосо

өтө кыйын эмеспи. Бирок көп күндөп же көп жумалап алыскы космосто жүргөндө Жер шаары автомобилдин дөңгөлөгүндөй болуп гана араң көрүнүп турса Жердеги чыр-чатакты ойлоп ичиң күйөт экен, ыза болот экенсиң, себеби: азыркы энергетикалык кризистин айынан жерликтердин коом жамааттары жана кээ бир өлкөлөр кутуруп-жиндеп, атом бомбасын ала чуркаганга жете калып жатпайбы. Ушунун баары бар болгону техникалык ири проблема экен. Жерликтер өз жашоосуна өз ара мамиледе эмне маанилүү экенин билген болсо гана атаганат!» Ошентип, адам өзү жашаган жердин чегинен чыккандан кийин ал баягы жеке индивид эмес, анын турпатында бүткүл адамзат космоско кадам жасайт.

Айтматовдун романындагы негизги түпкү ой жаңы деле эмес, эч качан көөнөргүс ой: бу дүйнөдөгү эң башкы жана кымбат нерсе – адам. Азыркы учурдун эл аралык, социалдык, илимий-техникалык шарттары жөнүндө жазууга болот, бирок ушунун баарында художникти жер үстүндө жашап турган адам, анын тагдыры гана тынчсыздандырышы керек. Ансыз ар кандай көркөм өнөр жансыз деп эсептейт автор.

«Кылым карытаар бир күндүн» башкы кейипкери – катардагы карапайым адам, чөлдө жашаган жана темир жол бекеттеринин биринде кызмат өтөгөн жөнөкөй жол жумушчусу. Ошондой болсо да жазуучу бул каармандын ушул карапайым көз карашы жана анча деле көзгө чалдыга бербеген тагдыры аркылуу биздин күндөрдүн масштабдары жагдайында баяндагысы келген. Бул канчалык деңгээлде ишке ашканына күбөбүз, бирок автор өз каарманын бүткүл Советтер Союзу, бүткүл дүйнө, атүгүл космос менен да көп түрдүү байланыштарда көрсөтүүгө аракеттенген.

«20-кылымдын аягындагы эң оор жана эң трагедиялуу карама-каршылык. Менимче, адам генийинин мүмкүнчүлүктөрүнүн чексиздигинде жана аны абсурддуулугуна байланыштуу жүзөгө ашыруу мүмкүн эместигинде болуу керек. Империализм тарабынан түзүлүп отурган расалык, идеологиялык, саясий тоскоолдуктар азыркы карама-каршылыктарга жык дүйнөдө адам тукумунун өнүгүүсүн мындай коюп, анын уланышына кыйынчылыктар келтирүүдө» деп белгилеген Айтматов макалаларынын биринде. Космоско адамдын стабилдүү түрдө чыгып туруусуна техникалык мүмкүнчүлүктөр гана түзүлбөстөн, ошону менен бирге адамзаттын экономикалык жана экологиялык муктаждыктары ал мүмкүнчүлүктөрдү сөзсүз жүзөгө ашырууну талап кылып турган бүгүнкү шарттарда элдердин арасында кастыктын отун тутандырып, материалдык ресурстарды жана мээнин энергиясын жапырт куралданууга сарптоону жазуучу адамга каршы кылмыштардын эң коркунучтуусу деп эсептеген.

Эгер адамзат тынчтыкта жашоону үйрөнбөсө, жер үстүнөн тукум курут болору бышык. Өз ара бири-бирине ишенбөөчүлүктүн, шектенүүнүн, жек көрүүчүлүктүн атмосферасы – адамзаттын бейпил

жана бактылуу жашоосу. Айтматов окумуштуу да, фантаст-жазуучу да эмес, бирок космостук бийиктиктерден төмөндө – жер үстүндө эмнелер болуп жаткандыгын көрүү үчүн ушул катмар зарыл болду. Турмуштун эң башкы коркунучу деп билет Айтматов.

Азыр массалык информация каражаттары айрыкча өнүккөн азыркы дүйнөдө болуп жаткандын бардыгы биз ал жөнүндө дайыма ойлонбосок да, ар бир жеке инсанга таасирин тийгизип, из калтырбай койбойт. Атүгүл уч-кыйырсыз чөлдүн көзгө чалдыкпас бир четинде жашаган Эдигей да адам кыймылынын азыркы өнүккөн эволюциясы менен эң көп нерселер менен байланышкан. Ошол үчүн бул романда азыркы космикалык изилдөөлөргө кеңири орун берилген.

Айтматовдун пикири боюнча келечекке жол изоляцияда эмес, а интернационалдык биримдикте. Ушундай келечектин болушу мүмкүн деп божомолдойт жазуучу. Бул үчүн жазуучу романына жердик космонавттардын башка планетанын, бөлөк цивилизациянын тургундары менен жолуккан эпизоддун киргизет. Биздин мезгил ойлоноууга башка эч бир мезгилдер бербеген азыктарды берүүдө. Адам акылынын учугу жерден суурулуп чыгып, бүткүл аалам мейкиндиги, башка планеталардагы адамдардын турмуш жазмышы жагдайында чабыттоодо. Адам баласынын жашоосу карама-каршылыктарга толгон. Ак менен каранын, жарык менен караңгынын, өмүр менен ажалдын ортосундагы күрөш түбөлүк экен. Ушул карама-каршылыктар адам баласын улам чыйралтып, улам жаңы күрөшкө көтөрүп чыгат тура! Бирок, ушул күрөштө адамзаттын улам бир зор ийгиликке жетишине, адам баласы өзү ойлоп тапкан «бийлик» деген «килдет» тушоо болуп келгендиги, Абуталиптин оор трагедиялуу тагдыры, Казангаптын көзү өткөндө, анын сөөгүн эл ыйык деп эсептеген «Эне-Бейитке» коюуга бийликтин тыюу салышы, жайнаган бош жерден ушул көрүстөндү космодромго айландырышы менен эле бийликтин зомбулугун да, зөөкүрлүгүн да ачып көргөзгөн. Бирок, бийлик муну менен гана чектелип калган эмес. Күчтүү эки державанын (АКШ менен СССРдин) ортосунда космосту да өздөрүнүн аскердик-согуштук плацдарымына» айландырууга, ошол кезде жасалып жаткан аракеттерин сынга алып, бул державалар эртеби-кечпи, өз максаттарын ишке ашыраарын, бул максаттар менен алар ааламга өз үстөмдүгүн жүргүзүүгө умтулаарын, автор фантастикалык «Токой-Төш» планетасынын акыл-эстүү өкүлдөрү менен Жерден барган космонавттардын жолугушуусу аркылуу жыйынтык чыгарып, өзүнүн баасын берет.

Бийлик ааламдын жеткен цивилизациясын өздөштүрүп, алардын ийгилигин жашоого кеңири колдонууга, жаңылыштыктарын кайталабоого аракет жасаган жок. Тетирисинче, мурда жаңжундар душмандын колго түшкөндөрүн шири кийгизип, акылдан ажыратып келсе, эки күчтүү держава «Токой-Төш» планетасындагы, илимий ачылыштардын оң жана

терс жактарын Жердин жашоочуларына жеткирбөөгө чечим кабыл алат. Натыйжада эки держава тарабынан бир мезгилде, көптөгөн ядролук курал жүктөлгөн космос кораблдери учурулуп, «Жерге темирден шири» кийгизгени автор тараптан катуу сынга алынат. Ч.Айтматов өзүнүн ушул чыгармасында «Жерге салынган шири» бүтүндөй ааламга жана адамзаттын бүтүндөй акыл-эсине салынган кишен экендигин ачк көргөзөт.

Доордун улуу инсаны жана көрөгөч жазуучу Ч.Айтматов өзү жашаган мезгилден ондогон жылдар алдыга чыккандыгын турмуш өзү тастыктабадыбы? Жарыша куралдануу мезгилинде СССР (аны мурас катары Орусия кабыл алган) жана АКШ космосту «аскердик-согуштук плацдармга» айландырып, «шпион-ракеталар» космоско чыгарылса, бул багыттан бири-бирине аесуз сокку берүү үчүн, «Ракетага каршы коргонуу» (ПРО) 1985-жылдан бери негизги коргонуу каражаты катары аскердик-согуштук бөлүк болуп түзүлгөн эле. Ал эми «акыл-эске кишен» салынган ушул мезгил биздин Кыргыз Республикасынан да кыйгап өткөн жок. Көрсө, доордун акылманы Ч.Айтматов өзүнүн фантастикалык ой-туюму менен акыркы мезгилде адамзаттын «майдаланып» баратканын, эртеңки келечегибизге кайдыгер мамилебизден жана бийликтин бизге кийгизген «ширисинен» улам, «Жоломан-маңкурттан» да коркунучтуу «Сабитжан-радио маңбаштардын» көбөйгөнүн эскертип, коркунуч коңгуроосун каккан тура! Өлкөбүз эгемендүүлүккө ээ болгонунан 20 жылдан ашуун мезгил өтсө да, авторитардык режимден арылбай келе жатабыз. Бийликтин зомбулугу да, сокурдугу да ушунда экендигин мындан 20-30 жыл мурда эле Ч.Айтматов айтып да, жазып да койгонун кантип моюнга албайбыз?

«Чындык – бул эң жогорку акыл-эс» деген түшүнүк бар. Адам ошол эң жогорку акыл-эстен, чындыктан ажыраса, эмнеге айланаарын жазуучу «Кылым карытаар бир күн» романында айкын көрсөтүп берди. Буга маңкурттан өтөр мисал жок. Адам акыл-эсинен ажыраганда өз тууган энесин да жок кылуудан да ары тартпайт. Адам – зомби, акыл-эстен ажыраган маңкурттар. Айтматовдун чыгармасындагы каармандар болсо, ал эми алар бүтүн реалдуу адамдарга айланды. Мына дүйнөнүн ар кайсы бурчтарынан жан кечтиликке барып, адамга каршы террорду уюштуруп жаткандар маңкурт эмей эмне?

Маңкуртчулук – бул жеке адамдын трагедиясы. Ал – жеке адам, бирок акылынан адашса да, өз эсинен башканын буйругун аткарбайт. Анда ата-эне да, үй-бүлө да, тукум да жок. Ал өзү жашаган коомго таасир көргөзө албайт, коомдун таасирин да кабыл албайт. Демек, ал чөйрөгө белгилүү таасир бере албагандыктан, башкалардын аң-сезимине өзгөртүү киргизүүгө жөндөмсүз. Тактап айтканда, тамактанып, курсагы тойгон соң, башы оогон жакка кете берген маңыроо курт. Ал коомго жана адамзатка коркунучтуу күч боло албайт. Ал эми «Сабитжан-радиомаңбаштар» эң коркунучтуу

тип. Алардын өздөрүнүн белгилүү чөйрөсү бар. Үй-бүлөлүү, балалуу-чакалуу сүйлөсө тилинен чаң чыккан, дагы балбандыгын айт. Мындай карасаң акыл-эси деле орунда. Бирок, бийлик аларга төөнүн терисинен «шири» кийгизбесе да, идеологиялык «каргыны» моюнуна таккан. Аларга ит жеминдей каражат берип, эгер өзүнө каршы сөз айтса, ачка калаарын эскерткен. Алар жугунду куйган ээсине шыйпаңдагандай, бийликке кошомат кылганды, жагынганды гана өздөштүргөн. Кыргыз эли аларды: «Күн тийген жердин чоросу» – деп аташат. Алар мансапка да ынак келишет. Булар коомдо коркунучтуу күчкө да ээ.

Мунун да башка себептери бар. Бийлик төбөлдөрү түбөлүккө турбайт да. «Сабитжан-радиомаңбаштар» муну жакшы билишет. Бийликтин күнү бүтүп баратканын элден мурда сезип, бийликке келер тарапка өтө качат. Азыр аларды, адатта, «дүжүрлөр» деп атап калышкан. Булар тымызын айлана-чөйрөнү булгап жүрүшөт. Алардын чыныгы жүзүн көпчүлүк учурда байкабай каласың. Булар кимдир-бирөөлөрдү «жөөлөп», экинчисин «көөлөп» жүрө беришет. Байкабаган адамдар иштешип, качан, кантип алардын курмандыгы болгонун билбей калышат. Демек, булар кадимки маңкурттардан коркунучтуу, коомдун айыкпас илдетинин вирустарын алып жүрүүчүлөр болуп саналышат. Демек, «Сабитжан-радиомаңбаштар» – жалпы адамзаттын трагедиясы. Ч.Айтматов биздин өлкөдө, Кыргыз Республикасында мындай радиомаңбаштардын басымдуу бөлүгүн интеллигенциябыздын түзгөнүн күйүп мурдатан эле буга бекеринен каңырыгын түтөткөн эмес экен. Анткени, алар бийликтин былыңгыт, балит иштерин көрүп-билип турса да, өз пикирлерин ачык айтуудан коркушаарын, алар ар-намыстын ордуна «кучактаган столун» сактап калууну максат кылаарын сезип-туюп, аларга өзүнүн рухий дүйнөсү менен каршы чыккан эле.

Роман жарык көргөндөн кийин басма сөз беттерине ал тууралуу пикирлер жабалактап абдан көп жарыяланды. Чыгармада коюлган татаал проблемалар боюнча көптөгөн карама-каршылыктуу пикирлер болду. Өзгөчө романдагы фантастикалык линия тууралуу талаш абдан кызууланган. Айтматовду фантастикалык стилин кургак, публицисттүү болуп калыптыр, романдын структурасына анча коошпой турат деп айыпташты. Сынчылардын «космостук главалар» тумандуу болуп калыптыр, Айтматов фантастикага кайрылып, стилинин эмоциялык жагын жоготуп алыптыр деген айыптарына макул болсок да болот. Бирок космостук линиясыз Айтматов бүткүл адамзаттын саясий-социалдык маселелерин ушунчалык курч коюп, өтүп жаткан окуянын ааламдык мааниси бар экендигин көрсөтө алмак эмес. Ошондуктан жазуучу «Фантастикалуулук ойдун шартын туюндуруп, турмуш чындыгынын кайсы бир жагын чоңойтот, ирилентет. Тандалып алынган белгилерин өнгү мүмкүнчүлүгүн аягына чейин ачууга аракеттенип, аларды филосо-

фиялык жалпылоолор менен көрсөтөт... Фантастикалуулуку – бул чындыкты жаңыча, күтүлбөгөндөй көз караш менен көрүүгө мүмкүндүк берүүчү турмуш символу, биздин кылымда кечээги фантастиканын тармагына илимий-техникалык ачылыштардын улам кирип жатышынан эле эмес, экономикалык, саясий, идеологиялык, рассалык карамакаршылыктарга толгон биз жашап турган дүйнөнүн өзү фантастикалуу болуп калгандыгынан улам символдор азыр өзгөчө зарыл болуп отурат» деп түшүндүрмө берип кеткен. Албетте, Сары-Өзөк жана Невада космодромдору чынында эч жерде болбогон сыяктуу эле башка планетадагы цивилизация менен болгон байланышты сүрөттөгөн жана ошол себептүү жүргөн башка окуялардын турмушта эч кандай реалдуу негизи жок. Бардык космостук окуяларды чыгармада жазуучу жер үстүндөгү адамдар үчүн акыр түбүндө абдан чоң коркунучтарды алып келе турган кырдаалды кыйла курчутуп, күчөтүлгөн формада болуу үчүн өз оюнан чыгарган.

Фантастикалуулуку жана реалдуулук Айтматовдун романында тыгыз түрдө байланышат. Бул эки теманын айкалышкан жери жол символунун жардамы менен ишке ашат. «Бул кыйырда поезддер чыгыштан батышка, батыштан чыгышка байма-бай каттап турушат. Темир жолдун эки тарап кыйырында ээн талаа, эрме чөл Сары-Өзөк жатат... Гринвич меридианы сымал бул кыйырда алыс-жакын аралыктын эсеби темир жолдон башталат. Поезддер чыгыштан батышка, батыштан чыгышка байма-бай каттап турушат...». Көркөм символдор романдын идеялык проблематикасына өзгөчө түп берип турат. Сары-Өзөк, разьезд, темир жол жана поезддин образдары реалисттик түрдө сүрөттөлгөн, алар аркылуу китептин каармандары кантип өмүр сүрүп жаткандары баяндалган. Бирок көп учурда реалисттик образдар символдун кеп маанилүүлүгүнө ээ болуп кетишет. Мисалы, Бороондуу поселогу көп тармактуу турмуш байланыштарынын символу болуп кетет. Ал ээн чөлдөргө унутулган бир жай эмес. Чыгармада Сары-Өзөктү, поезддерди, космодромду, ракетаны, разьезди бир образга бириктирип, азыркы карамакаршылыктуу бүтүндөй дүйнөнү элестеткен ассоциация жаралат. Ары-бери байма-бай каттаган поезддер болсо, мезгил менен адам өмүрүнүн артка кайтпас убакытта экендигин билдирип, бүт романдын тулкусун тепчип өтөт.

Баяндоонун реалдуу, фантастикалык пландарынын айкалышы романдын аягында, көп жагынан символикалуу планда сүрөттөлүп берилген. Айтматов мына ушул эпизод менен эгер адамзат тынчтыкта жашаганды үйрөнбөсө, анда тукум курут болот» деген идеяны айтканы билинет: «...ушу чакта аяк асты жер козголуп, төбө башы көк жарылып, ааламдүйнө макулуктары менен чайнала берди... Алоолонгон Кызыл жалын, кара-буурул көк түтүн буркурап атырылып, асман быркырап, Адам баштаган макулуктун башына кулап түштү... Адам, төө, ит деген үч макулук эс-учун жыйнай албай качып берди. Жүрөктөн шүй кетип, көкүрөктөн күй кетип,

бирин-бири караан тутуп, түн караңгысын өрт алгандай алдастаткан алааматта үчөө качып баратты». Романдын аягы адамзатка эскертүү берип, аны руханий жактан изденүүгө чакырат. «Биз бардыгыбыз бир кайыктабыз, тегерегибиз космостук аалам» дегенди билгизгиси келет автор. Жерде жашаган ар бир Адам биздин жалпы үйүбүздүн бекем болушуна жоопкерчилиги бар экенин сезиши керек. Бул багыттан алганда Айтматов адамдын табиятына али да болсо ишенерин көрсөтөт. Бул ишеним чыгарманын каарманы Эдигей менен Казангаптай рухий дүйнөсү таза жана күчтүү, адал эмгеги менен күн сүрүп, жашоодо адилеттикти туу туткан, ушуга окшогон карапайым адамдардын улуулугу гана азыркы цивилизацияга алып келгени изилдөөгө алынгандыгы менен өзгөчөлөнөт. Ошол эле учурда адамзаттын өнүгүүсүнө бийлик ар түрдүү жолдор менен тоскоолдук жасоого аракет кылаарын, аракет кылып келгенин жана аракет кыла берээрин ачык көрсөтөт да, дүйнөнү жан дүйнөсү таза, бае, бирок адамгерчилик дүйнөсү улуу Эдигей, Казангап сыяктуу карапайым адамдар гана сактап калганын жана сактап калаарын белгилейт. Мына ошондуктан романдын негизги каарманы чыгарманын финалында элдин тарыхый тажрыйбасынын символу болгон Эне-Бейитти сактап калуу үчүн күрөшүүгө жөнөйт.

«Кассандранын тамгасы» романынын сюжети Россиядан башталып, Батыш Европа, АКШны кошо камтып, Космоско чейин уланат. Романдын каарманы монах Филофей өзүн өзү космосто курмандыкка чалат. Өмүрүнүн көп жылдарын жумшап, маани маңызы боюнча бүт дүйнөгө сенсация болгон чындыгына элди, адамды ишендире албагандыгы үчүн чыгарманын каарманы ушундай тагдырга туш келет.

Роман жарык көргөн 90-жылдар үчүн бир топ эле сенсациялык ойлорду жараткандыгын айта кетүү керек. Буга романдын мазмунуна камтылган «саясий» жактан алганда укмуштуудай келечектүү икс роддорду лабораториялык жол менен чыгаруу жана «кассандро-эмбриондордун жашоого келүүдөн баш тарткан сигналдары кийинчерээк генинженериянын укмуштуудай жетишкендиктери болуп саналган клондоштуруу боюнча ачылыштарынан мезгилдик жактан озуп, алдын ала айта билген «көзү ачыктыгына» байланыштуу болду. Ошондой эле кыргыз жана орус адабияттарында мурда болуп көрбөгөндөй мезгилдик жана мейкиндик жактан масштабдуулугу, ааламдык деңгээлине караштуу да бу роман аябагандай айырмаланды. Буга чейин Айтматов «Кылым карытаар бир күн» романында жалпы адамзаттык айрым көйгөйлөр козголуп кетсе, «Кассандранын тамгасында» алар эволюциялык планда дагы кеңейип, планетардык, ааламдык деңгээлге өсүп жеткен. Романдагы проблемалар бардык улутка, элге таандык жалпы адамзаттык универсалдуу темалар. Андрей Крыльцовдун кассандро-эмбрион теориясы адамзат үчүн трагедия. Космостук темага, масштабга кайрылуу романдагы окуялардын масштабдуу өнүгүүсүнө шарт түзүп, чыгарманын өзөгүн ээлейт. Бул таризде азыркы

россиялык сынчы Владимир Гопмандын бул белгилөөсү эске түшөт: «Ч.Айтматов – гениалдуу калемгер, жыйырманчы кылымдын философиялык романынын эң көрүнүктүү чеберлеринин бири болгондуктан фантастикага «ойлонуу ыкмасы» катары кайрылбай кое албаган. «Айтматов жана фантастика» темасынын негизги этаптары – «Бороондуу бекеттин» образдары көзгө көрүнүктүү, салмактуу болуп, мифологиялык күчү менен таңгалдырса, «Кассандра тамгасы» кеңири берилген беллетристикалаштырылган трактат, ал эми анын персонаждары «идеянын рупорлору» катары кабылданат» деп айткан эле. Ушундан улам кандай гана болбосун, көркөм чыгарманын нукура көркөм асыл наркы ал канчалык даражада өз доорунун курч проблемасына түздөн түз кийгилишип, ачык, даана тартылган образ аркылуу келечек чындыкты, перспективаны ачып көрсөткөн касиети менен аныкталат. Бул бир топ реалдуу сенсациялуу ачылыштардын алдын алганын эскере кетели. Алсак, 1997-жылы окумуштуу Ян Вилмут «теңдик инженериянын эң улуу кылымдык ачылышы» катары кабылданган клондоштуруу (жыныссыз көбөйтүү) жолу менен Долли аттуу койду жарык дүйнөгө келтирди. Ошондо Ян Вилмут эки жылдан кийин адамды да колдоп жаратса болот деп жарыялады. Бул дүйнөлүк коомчулуктун аябагандай катуу толкушуна алып келди. Ушул ачылыштын адамзаттык нрава-этикалык нормаларына тийгизээр терс таасиринен чоочулаган Эл аралык уюмдардын кийлигишүүлөрүнөн улам бул коркунучтуу илимий тажрыйбасы токтотулду. Ошентип, прогностиканын көз карашынан алганда Айтматов ошол 90-жылдары эле адамзат кайгылуу натыйжаларын алгандан көрө деп прогресстен баш тартарын, генетика илимдин жетишкендиктерин четке кагарын алдын ала айтып

койгон экен. Бул роман туурасында орус окумуштуусу, медициналык жана экологиялык эң жаңы технология фондунун президенти В.Поповдун «Пайгамбарды угуу керек...» деген макаласын мисал келтиргибиз келет. Анда жазуучунун бул романында айтылган бул пайгамбарлыкты, эскерүүнү адамдар укпаса, анда романда сүрөттөлгөндөй, өздөрүн жээкке ыргыткан киттер гана убагы деген маселе коюлган эле. Ошентип, адамзат тарыхында Адам тукумунун жашоо турмушуна жана маданиятына эч качан азыркыдай жалпы кооптуулук туулган эмес. Бизди курчап турган табияттын жашап туруусу үчүн азыркыдай коркунуч туулбаган. Азыр адамзаттын келечекке, өрүш алчу жолу тандалып жатат деп ачык эле айта алабыз. Ар түркүн идеологиялардын курч кагылышуусунда, дүйнөнү каптап бараткан илимий-техникалык революциянын доорунда Адам тукумунун өмүрүн улоо, түзүү, сактоо ыкмасынын өкүм сүрүшү сакталып калабы деген суроо туулат. Буга жазуучу өз романы менен ыймансыздыктын жана айбанчылыктын кыйраткыч күчү алдында гуманизм духун бийик көтөрүүгө жана сактап калууга кудурет жетсе, Адам ушул учурда гана өзүнүн адамдык наркы актаган болот. Бул бирден бир жол, башка жолдун болушу түк мүмкүн эмес деп жооп берет.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Чыгармаларынын. – 8 томдук жыйнагы. 4-том. – Бишкек, 2009. – 376 б.
2. Асаналиев К. Дела земные // Советская Киргизия. – 1981. – 8-январь; Коркин В. Перед лицом памяти // Литературная газета. – 1981. – 14 январь.
3. Айтматов Ч. Чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы. 8-том. – Бишкек, 2009. – 71–72-б.
4. Попов В. Услышать пророка // Слово Кыргызстана. – 2005. – 16-декабрь.

Рецензент: к.пед.н., доцент Оторбаев Б.